

O KASNOANTIČKIM I SREDNJOVJEKOVNIM GROBLJIMA KOTORA

Poznato je više kotorskih groblja, ali mi ćemo u ovom prilogu govoriti o dva kasnoantička i o jednom srednjovjekovnom. Treba napomenuti da će pod nazivom groblje biti riječ o djelovima dvije kasnoantičke nekropole u sjevernom i južnom podgrađu Kotora i o srednjovjekovnom franjevačkom manastirskom groblju u južnom podgrađu.

U sjevernom podgrađu Kotora, odnosno na lokalitetu »Horti« (»Orti«) po ranijem, ili Mišulić po novijem nazivu, slučajno je, prilikom kopanja temelja za kuću, 1931. godine, otkriveno nekoliko grobnica, od kojih jedna s natpisom na grčkom jeziku, o čemu je više puta pisano, a mi se njega ovdje podsjećamo zbog reminiscencija. Naredne godine poznati lingvиста ili rolog Antun Majer, tada profesor Kotorske gimnazije, objavio je taj natpis, preveo ga, datirao i komentarisao. Po natpisu, u grobnici je bio sahranjen Luka Luskov Eukarp, »valjani općinski liječnik, koji je vršio praksu pohađajući bolesnike«. Eukarpovo zvanje »liječnik« ili »nadjekar«, »gradski ljekar«, kako je prevedeno gr. *arhitrōs*) *kleinikōs*, popraćeno je tada mišljenjem po kome se ovim otkrićem »rješava pitanje o postojanju znatnog rimskog naselja na području današnjeg grada«, a i docnije je to otkriće uzimano kao jedan od dokaza za ubiciranje *Acriviuma* u Kotoru, poznatog inače po antičkim izvorima iz I i II vijeka. Tada, a ni kasnije nije obraćeno dovoljno pažnje na to da se u napisima o ovom otkriću govori kako je bilo »više grobova« — a koliko »više« nije se moglo nikad doznati — koji su se nalazili ne samo oko spomenika Eukarpu nego i »ispod« njega. Pošto je natpis po epigrafskim odlikama datiran u III vijek, očigledno se oznakom »ispod« podrazumije-

¹ A. Mayer, *Nastavnički vjesnik*, XL, 5—8 (1932, *Isti, Catarensis*, Zbornik Historijskog instituta JA, 1, 1954, 95—100).

² I. Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, Prilog VAHD, LI, 1930—34, 65.

valo groblje u više nivoa, iz čega bi se mogao izvući zaključak da je gradsko naselje kojemu je to groblje pripadalo staro, tj. da je postojalo i prije III vijeka, što treba uzeti kao još jedan materijalni podatak koji *Acrvium*, ubiciran u Kotoru, približava Ptolemejevim (11—138. ili 161—180) i Plinijevim (24—79) pisanim podacima o njemu.

Prilikom otkopavanja franjevačkog manastira i njegova groblja, 1954—1956. godine, nađena je druga kasnoantička nekropola na lokalitetu Šuranj, u južnom podgrađu, još određenije, nađen je njen dio sa devet grobova i s jednom građevinom, sve datirano takođe u III vijek.¹ Ni na ovoj nekropoli, kao ni na susjednom kompleksu franjevačkog manastira u Gurdiću, iskopavanja nijesu dovršena. To što je prekinuto i nije više nastavljeno arheološko istraživanje u južnim kotorskim nekropolama, i što sam tada obavljene rezultate ispitivanja prinuden da saopštim fragmentarno, ne nadajući se u mogućnost dovršenja započetog poduhvata, čini da u ovom saopštenju o materijalnim dokazima etničkog i društveno-ekonomskog aspekta kulta mrtvih u Kotoru problem neće biti do kraja sagledan. Iz tih razloga pokušaću da podsjetim na ono što je već publikovano, a to su rezultati istraživanja o kasnoantičkoj nekropoli u Šuranju, i da o srednjovjekovnom manastirskom groblju u Gurdiću saopštim nekoliko podataka, ograničavajući se takođe na fragmentarnost. Iz gore navedenog razloga ostaće nepublikovani nalazi i rezultati istraživanja arhitekture ovoga spomenika.

Za našu temu ostaje, dakle, da se istakne kako grčki epitaf, naden *in situ* u sjevernom podgrađu Kotora, upozorava na prisustvo Grka u Akruvijumu (Kotoru) tokom III vijeka, što, s obzirom na grčke faktoriје, već od VI v. prije n. e., po čitavoj obali Jadrana i na grčke kolonije (IV v. prije n. e.) Isu, Faros, Korkiru Melainu i dr. u Dalmaciji — ne iznenađuje. Pitanje je može li se s ovim primjerom i s još jednim — pomenom drugog Eukarpa na latinskom natpisu, nekad dobro čitljivom, na velikoj kamenoj bazi kod Sahat kule u Kotoru — govoriti o stalnom boravku članova grčke zajednice u ovome gradu. Ovaj drugi Eukarp — *Clodio Eucarpo magistro* (CIL III 1713) — očigledno je poromanjen. On je učitelj, kao što je to »retor« (govornik, učitelj) Dionis Ejrinejov, poznat s grčkog natpisa ugrađenog u zid Bogorodičine crkve u Prčanju.² Oba su pripadnici ondašnjeg intelektualnog sloja iz po

¹ P. Mijović, *Acrvium — Dekatera — Kotor u svjetlu novih arheoloških otkrića*, *Starinar*, XIII—XIV, 1962—1963, 27—48; *Isti, Tragom drevnih kultura*, Titograd, 1970, 41—77.

² Citano na XI kongresu arheologa Jugoslavije, Mostar, 21—24. oktobra 1980. posvećenom ovoj temi.

³ P. Butorac, *Boka Kotorska od najstarijih vremena do Nemanjića*, Prilog VAHD, god. 1926—27, Split, 1927, 15. i dalje.

bijeđene Grčke koji je odigrao veliku ulogu u obrazovanju novih gospodara Rimljana. Da *Clodius Eucarpus* nije oslobođeni rob, kao što su Antimas i Aleksandros, oslobođenici nekog Likinija, sa grčkog natpisa prenijetog i uzidanog u sjeverni zid nekadašnje zgrade peraške opštine,⁶ može se zaključiti i po tome što tako nije naznačeno u natpisu. Ne može se ništa reći ni o tome u kakvom su stepenu srodstva Klodije i Luka Eukarp. Može još da se primijeti kako primjer sa dva Eukarpa, jednim koji se u natpisu iskazuje kao Grk, a drugim koji sebe smatra Rimljaninom, ukazuje na podmakli proces romanizacije i asimilacije doseljenika Grka, očigledno u službi latifundista i novih municipalnih upravljača.

O drugoj kasnoantičkoj nekropoli Kotora kazali smo svojevremeno sve što su nam omogućili rezultati iskopavanja i razmatranja ranijih nalaza u svjetlu tada dobijenih novih podataka. Otkopavajući ostatke jedne crkve u potoku Suranj, od koje se vidio njen istočni dio, nepredviđeno se naišlo na grobnice namijenjene inceneraciji i inhumaciji; ovo zadnje u oba vida, u opruženom i zgrčenom stavu. Sve što je tada otkopano nalazilo se pod krečnim malterom nabijenim podom djelimično sačuvane trobrodne bazilike koja je pripadala kotorskom benediktinskom manastiru sv. Petra. Crkva je datirana u 840-tu godinu, a manastir je postojao sve do 1503. godine.⁷ Crkvu su uništile jake podzemne vode i potok koji je napravio sebi korito posred građevine. Teren je postao podvodan i usljed stalnog spuštanja kotorske obale, što nam nije dozvolilo da ispraznimo grobnice nađene gotovo i pedesetak metara sjevernije, gdje je oko 1288. godine podignut franjevački manastir, o čijem će groblju kasnije biti riječi. Jedna kasnoantička građevina, neidentifikovane namjene, bila je locirana na ovoj nekropoli, a ostaci njenih zidova bili su zaravnjeni u IX vijeku, u nivou grobnica. Na malo višem nivou nađen je pod crkve nove građevine bez tragova sahranjivanja. Tada smo mogli samo pretpostavljati da se groblje benediktinskog manastira pružalo možda i u pravcu sjevera, na mjestu gdje je kasnije nastalo groblje franjevačkog manastira, ili još bliže, pod sadašnjim nasipom između oba zdanja. Kad-tad trebalo bi provjeriti ovu pretpostavku, jer je u pitanju period o kojemu se malo zna i za koji bi i najmanji podatak predstavljao vrijednost.

Osim što je na ovoj nekropoli, djelimično otkrivenoj u obimu koji pokriva površina samo jednog dijela bazilike, sahranjivanje vršeno u opruženom i zgrčenom stavu i polaganjem urni s ostacima umrlog poslije spaljivanja, grobnice su bile različito orijentisane i sve zidane lomljenim kamenom i malterom, a one namijenjene inceneraciji pokrivena po dnu velikim rimskim tegulama dužine 0,70 m. Nekropola je, kako je rečeno, datirana u III vijek

⁶ Isti, 16.

⁷ P. Mijović, *n. d.*, 27—39.

novčićem srednja bronza cara Aurelijana (vladao od 215. do 275), nađenim u grobnici sa spaljenim ostacima sahranjenog. Kako spaljivanje doseljenika, Rimljana, prestaje polovinom II vijeka, zaključeno je da se inceneracija održala samo kod pripadnika ilirske etničke grupe, makar što je ona tada bila dobrim dijelom romanizovana. Nekropola je, dakle, pripadala i rimskom i ilirskom stanovništvu *Acruviuma*, a sudeći po praktikovanju sva tri načina sahranjivanja (u zgrčenom i ispruženom stavu s različitom orijentacijom i polaganjem urni s ostacima spaljenoga), i ona je starija od datuma Aurelijanove vladavine. I s ovim podatkom se može dokazivati postojanje Plinijevog i Ptolemejevog *Acruviuma* na mjestu kasnijeg Kotora.

Povodom otkrića ove nekropole smatrao sam da ranije poznate latinske natpise, vezane po nalazištima za Kotor, naročito one za koje je rečeno da su nađeni »kod vrata Gurdića« (CIL, III, 1710) i u Skaljarima, kod jednog izvora i manje ruševine (CIL, III, 1715), treba dovesti u vezu s nađenom nekropolom u južnom predgrađu. Štoviše, mislim da i neki drugi latinski natpisi i nalazi, dislocirani i uglavnom ugrađeni u pojedine kotorske građevine, pripadaju južnoj ili sjevernoj nekropoli *Acruviuma*. Tim starijim nalazima treba pridružiti i najnovije, dvije are s predstavama Atisa i s natpisima i dr., otkopanim u gradu, na prostoru novog kulturnog centra. Primjedbe o neupotrebljivosti dislociranih natpisa za ubiciranje mjesta u kojima su prvobitno postojali,⁸ razumije se, relevantni su, ali samo dotle dok se ne nađu lokaliteti s kojih su mogli biti prenijeti (što do sada još nije slučaj). Kad Kotor već ima dvije kasnoantičke nekropole — teško da se išta drugo može sa sigurnošću pretpostaviti kao mogućnost da se upravo s tih nekropola, napuštenih i raskopavanih, po ko zna sve kakvim okolnostima, odnosi i razvlači kamenje za ponovnu upotrebu prilikom zidanja, tim prije lapide s natpisima koje su u humanističkoj sredini, kakva je bila i kotorska u srednjem vijeku, izazivale znatnu pažnju, što pokazuje i njihovo ugrađivanje u javne objekte. To je i bio jedan od razloga da kotorske latinske natpise smatram važnim svjedočanstvom o održavanju kulta mrtvih u *Acruviumu* — Kotoru i o etničkom i socijalno-ekonomskom stanju njegova stanovništva.

Iz tih natpisa doznalo se za odluku dekuriona da se Sekstu Scipionu Firminijanu podigne javni spomenik (CIL, III, 1710), što je učinjeno i kad je umro duovir Kaj Klodije Vitalin (CIL, III, 1711). Na natpisu koji je nađen »u dvorištu kuće braće Bolica« pomenuti su vinogradar Stacije i njegova žena Frunita (CIL, III, addit. 6538), po imenu Samničanka. Samnitska keramika se javlja među najstarijom u *Olciniumu* (Ulcinj), a u III — II vijeku u

⁸ J. Martinović, *Analiza izvora za ubicaciju Agruvijuma*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, XIX, 1971, 29—49.

Donjem Gostilju i u Momišićima kod Titograda.⁹ Na istom natpisu koji smo pomenuli govoreći o magistru Klodiju Eukarpu, navode se roditelji umrle Klodije Eufrozine — Klodije Eufrozine i Klodija Frekventila (CIL. III, 1713), što je lijep primjer gentilicije. Već od ranije je isticano da je Sekst Scipion Firminijan, kojemu su mjesto za spomenik odredili dekurioni, pripadnik tribusa Sergija. Članovi ovoga tribusa javljaju se u Boki Kotorskoj prije proglašenja Cezara diktatorom, tj. prije druge polovine I vijeka prije n. e. Vinogradar Stacije, sa natpisa iz Škaljarskog polja, pripadnik je gensa *Statia*, čiji su članovi brojni ne samo u Boki Kotorskoj nego i u drugim krajevima rimske Dalmacije. Sergiji i Staciji su spadali u *tribus rusticae*.

Izvedeći zaključak iz iznijetog, može se reći da je *Acrvium* — Kotor do III vijeka imao dvije nekropole, kao što ih je tako rano (I — V v.) imala i *Doclea* — Duklja.¹⁰ Iako u oskudnom broju, gentilna i lična imena rimskih građana s kotorskih natpisa idu u prilog tvrdnji po kojoj su u ove naše krajeve upućivani veterani, članovi poznatih tribusa koji su svojom djelatnošću ostavili jak trag u društvenom i privrednom životu grada. Nema podataka o ilirskoj dedukciji, osim u slučaju incineracije i sahranjivanja u zgrčenom stavu ni epigrafskih dokaza o ilirskom stanovništvu koje je ovdje brže nego u unutrašnjosti romanizovano i asimilirano. Iz kasnijeg izlaganja vidjećemo da je prigodnost ovog malog osvrta na najstariju kotorsku tradiciju sahranjivanja u kamenim grobnicama i njihovog obilježavanja uklesivanjem svrsishodna.

Nastavljajući se na već rečeno, evo nekoliko podataka o groblju u franjevačkom manastiru. Ono je čitavo bilo u sklopu manastirskog kompleksa s grobnicama u podu kulturnih građevina. Otkriveno je svega 137 grobnica, od kojih je 19 ispražnjeno (pošto su ove bile bez priloga, ostale nijesu otvarane). Po jedna grobnica se nalazila u oltaru (br. 146) i u horskom prostoru (br. 149) crkve.

⁹ Nalazi iz Ulcinja nijesu objavljeni. Najčešće se s kampanijskom miješa samnijska keramika čija je proizvodnja nastavljena i pošto se Sula, 83. godine prije n. e., žestoko obračunao sa Samnjicima (samo na Marsovom polju u Rimu pobijeno je nekoliko hiljada zarobljenih Samnjaca, a njihovu zemlju, istočno od Lacije i Kampanije, opustošile su diktatorove kaznene ekspedicije). Tek poslije 79. godine prije n. e. može se govoriti o potpunoj iščezavanju samnijske keramike iz rimskog eksporta na našu južnojadransku obalu. O samnijskoj keramici u Momišićima v. O. Velimirović, *Nalaz u Momišićima*, *Starinar*, XV—XVI, 1964—1965, 123—207.

¹⁰ A. Čermanović-Kuzmanović, O. Velimirović-Žižić, D. Srećević, *Antička Duklja. Nekropole*, Cetinje — Titograd, 1975.

ostale u prostoru za vjernike, u kapeli sv. Katarine, prvi put pomenute 1336. godine,¹¹ u klausturu i oko njega, oko crkve i kapele.

Nadgrobne ploče su bile položene u ravni poda, ali podovi svih prostorija nijesu bili u istom nivou; brojni pregradni zidovi odvajali su skupine grobnica koje su se formirale tokom dužeg vremena. Samo su dvije ploče s natpisima nađene uzidane u ove zidiće (br. 50 i 106), što je znak da su skinute s već nestalih grobnica. Natpisi br. 50 (SEPVLTURA MEDO · E · SU · E · I) i br. 137 (S DE MICHO SPICA) vjerovatno su najstariji. Jedan natpis (br. 146) je datiran sa 1372. godinom i, čini se, da je i on u skupini najstarijih. Grobnica je pripadala poznatoj porodici Bazili i osim natpisa — S · DRAGONIS · SER · A · BASILII · M · CCC · L · XX · I · I — ima i grb — zmaja na štitu. Što je još značajnije, njegova grobnica je jedina smještena u oltaru crkve. Jedna je grobnica (br. 38) imala postament za spomenik, a bila je prislonjena uz zid sepulhralne prostorije kao da je oltar; takve grobnice kotorski arhivski spisi nazivaju archa. Ova u sv. Franji oblikom i konstrukcijom potpuno podsjeća na monumentalne rimske grobnice u budvanskoj nekropoli.¹²

S gotičke minuskule kojom su uklesani najstariji natpisi, prelaz na nov humanistički tip slova učinjen je natpisom br. 19, iz 1432. godine, iako još s ostacima ranijeg pisma. Posljednji natpis je iz 1642. godine (br. 100), svega 15 godina prije rušenja manastira. On je sav u duhu majuskule koja imitira antičku kvadratnu kapitalu. Po njemu se vidi da je ona u Kotoru već bila veoma rusticirana. U vezi s tim nije na odmet da se kaže da se u Veneciji od 1469. godine štampaju najljepše knjige gotičkim i humanističkim tipom slova i da bi, osim poređenja s natpisima iz drugih

¹¹ Anno Domini MCCCXXXVI.

Die XII mensis martii. Ego magister Angelus murarius filius condami magistri Laurentii de Jadra obligor et promitto Micho Buchie laborare et facere in vineis suis de Puteo unam ecclesiam ad similitudinem in omnibus ecclesie sce Catharine, quam fecerat fieri Paulus Bollie, omnibus meis expensis preter de calce fundamentis, tuffo inciso per me tamque lignamen formatum copris portis et fenestris que omnia michi tencatur ipse Mico dare ad dictum locum et perperos CXXV, quos ego dictus Micho obligor sibi solvere in quatuor solutionibus pena non obstante de quibus ego magister Angelus confiteor me recepisse unam solutionem, quam ecclesiam obligor dare completam per totum mensem octobris proxime venturi. Que omnia promittimus una pars alteri attendere et observante sub pena perperorum ducentorum solvendorum parti observanti de hoc autem due sunt carte similes. Actum in presentia iurati iudicis Base de Salve et auditoris Marchi Dragonis. TAK, I—2, 361. Zahvaljujem za prepis R. Kovijaniću.

¹² J. Martinović, *Kupasti cipusi iz Boke Kotorske i okolne Budve*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, XVII, 1969, idealna rekonstrukcija grobnice iz Budve na crtežu ispod prikaza cipusa br. 14 (bez oznake table), bez baze i kupastog završetka.

crkvenih groblja, trebalo dvadesetak natpisa, koliko ih je svega nađeno u franjevačkom manastiru, analizirati i sa slovima venecijanskih štamparija, od kojih su dvije pripadale Kotoranima: Andriji Paltašiću (oko 1450—1500) i Jerolimu Zaguroviću (umro oko 1571). Većina nadgrobnih ploča je bez natpisa ili ornamentalnog odnosno heraldičkog znaka; svega ih je 34, s jednim ili drugim, ili s oboje. I po onome što je do sada nađeno u Gurdiću, očigledan je značaj njegovih epitafa za proučavanje našeg srednjovjekovnog pisma.

Po većini natpisa vidi se da su sahranjeni u ovome groblju ljudi iz naše sredine. Samo za tri imena na natpisu br. 120 — Iacomo, Laval, Alvise — možda bi se moglo pretpostaviti da nijesu »domaća«, ali o tome što je domaće a što nije ne može se prosuđivati samo po imenima, koja su u kotorskoj sredini bilingvna ili podjednako odomaćena za starosjedioce i došljake. Tako, među našim natpisima bilingvne osobine nose npr. Francesco Gjubisich (br. 159), Vicenco de Rado (br. 39), Francisko pok. Radosava (br. 44) i dr. Očigledno, ta su imena česta u Kotoru i kad su u pitanju doseljenici iz bliže crnogorske okoline. Na to podsjećaju imena Micho Spica (br. 106), Stephan Calogivrgii (br. 9), Milich Petrovic (br. 44a) i dr. Miho Spica je poznati trgovac srebrom iz Brskova i drugih rudnika srednjovjekovne Srbije u trećoj i četvrtoj deceniji XIV vijeka,¹³ a njegov gotički epitaf spada među najstarije u ovoj zbirci. Stefana Kalodurđevića (br. 9) iz natpisa od 1432. godine ne možemo dovesti u vezu sa slovenskim prevodiocem u Kotoru istog imena,¹⁴ jer se on javlja kao pisar na umiru Riđana s Poličanima, potvrđenom 31. marta 1438. godine i kasnije, ukoliko ne bismo prihvatili da je rano za života sebi obezbijedio grobnicu, što je česta pojava koja se može pratiti i po dokumentima i po tradiciji. S prezimenom Kalodurđević susrijeću se, u notarskim knjigama, doseljenici i drugih zanimanja ili po nekom poslu u Kotor došli članova ove poznate crnogorske porodice koju dovode u vezu s Crnojevićima. Smetnja za identifikovanje Kalodurđevića iz gurdičkog natpisa sa slovenskim prevodiocem Stefanom je možda i u tome što bi se za ovoga posljednjeg moglo tvrditi da je pravoslavne vjere, pa nije mogao imati grobnicu u franjevačkom manastiru, mada ova pretpostavka može i da otpadne ako se uzme da je u XV vijeku brzo tekao proces prozelitizma, što najbolje pokazuje i poznati primjer proglašenja Ozane Kotorske za katoličku svetiteljku. Ona je porijeklom iz sela Đedeze u Lješanskoj nahiji, gdje je rođena 1493, a iz istog sela je i jedan Stjepan Kalodurđević koji se 22. februara 1498. godine javlja kao svjedok na jednom ugovoru. Kalodurđevići su u tome selu, koje je nestalo,

¹³ R. Kovijanić, *Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima (XIV — XVI vijek)*, knj. I, Cetinje, 1963, 226.

¹⁴ Isto, 172.

osnovali bratstvo sa 14 kuća 1521. godine.¹⁵ Da je u ovo doba priliv pravoslavnog stanovništva iz Crne Gore u Kotor bio jak pokazuje i drugi primjer. Na svečanosti »Bokeljske mornarice«, po statutu bratovštine mornara iz 1463. godine, moći sv. Tripuna, iznijete iz riznice u crkvu i nošene po gradu, čuvala su po dva građanina obije vjeroispovijesti.¹⁶ Mladiće iz okoline Kotora najviše je zapošljavalo pomorstvo. Naši natpisi ne pominju nijednog pomorca, što je razumljivo, jer su oni imali svoju bratovštinu pomoraca sv. Nikola (confraternitas nautarum), na današnjem Trgu pošte.¹⁷ I natpis br. 150, u kojemu se spominje »dona Catharina et de Marco Ciegro«, iz 1396. godine, izaziva izvjesnu sumnju, jer je, po svoj prilici, pogrešno uklesano početno slovo prezimena ili je pogrešno pročitano, što naknadno nijesam mogao provjeriti. Ako prihvatimo da je početno slovo N — onda u ovome natpisu možemo prepoznati Marka Nigra, mletačkog trgovca nastanjenog u Kotoru. Njemu je, uz pristanak prokuratora manastira sv. Franje izvan grada, Damjana Bolice, Vlaha Golije i Nikole Bolice, zajedno s gvardijanom Petrom Gizdom i fratrima istog manastira (una cum fratribus dicti loci: fratre Petro Gisda, guardiano dicti conventus, fratre Gion, et fratre Nale de Buchia) dopušteno da restaurira crkvu sv. Katarine, spoјenu s manastirom sv. Franja, i da u njoj napravi sebi grob (Capellam eiusdem sancte Catharine inpositam in Cataro et coniunctam cum ecclesia prefati loci sancti Francisci, IAK, II, 400). Njegov grob, s natpisom u kojemu se pominje i Markova žena Katarina, zato je i smješten na počasnom mjestu, uz sami oltar kapele. Iz akta se doznaje da je ta kapela bila sagrađena znatno ranije od datuma natpisa; ona je zbog nečega bila oštećena ili zapuštena, zato se i stavlja uslov Marku Nigru da je obnovi ako hoće da u njoj ima grobnicu. Ovaj primjer lijepo ilustruje uslov pod kojim se u manastirskom groblju, posebno na takvom mjestu u crkvi kao što je ovo do oltara, mogla obezbijediti grobnica. U kotorskim sudsko-notarskim spisima pominje se kapela sv. Katarine 1336. godine. Tada je Mihailo Buća sklopio ugovor s majstorom Anđelom iz Zadra, sinom protomajstora Lovra, da mu sagradi u vinogradu na Puću (Škaljari), za 125 perpera, crkvu koja treba da u svemu bude kao kapela sv. Katarine.¹⁸

Socijalni sastav sahranjenih u groblju franjevačkog manastira je mješovit, od plemića do prostog zanatlije. Grobnica poznate kotorske porodice Dragonis (Drago) jedina je, kako smo već napomenuli, u oltaru glavne crkve. Uz natpis je plemićki grb — zmaj na štiti — kao što je hik na nadgrobnim pločama Bolica (br. 5 i

¹⁵ Isto, 234.

¹⁶ I. Stjepčević, *Voda po Kotoru*, Kotor, 1926, 41; S. Mijušković, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, XVII, 30—31.

¹⁷ I. Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna*, 98—99.

¹⁸ V. nap. II.

178), lav na jednoj ploči Bizantija (br. 22, i u drugoj varijanti na grobnici čiji se grb nalazi u Lapidariju) ili štiti bez predstave životinje u grbu kao što je na ploči Ljubišića (br. 153). Vjerovatno je zmija u ruci na grbu Paetri Sancho (br. 101) znak nekog apote-kara, kao što je znak čekića i nakovnja na štitu (br. 151) dokaz da je u pitanju grobnica nekog kovača.¹⁸ Emblem čarapara Stephana de Pietro (br. 100) osim predstave dugačke čarape ima i zanimanje unijeto u natpis, a takav je i natpis s makazama krojača Radosava Medojevića (br. 193). Jedna ploča pored znaka makaza ima samo slovo F (br. 143), što je, valjda, bilo dovoljno da savremenici po njemu prepoznaju grob izvjesnog »Franja krojača«. Naj-češći su natpisi bez oznaka zanimanja; oni su, po svoj prilici, na grobnicama sveštenika i pripadnika reda.

Pravo na grobnicu u crkvenom groblju sticalo se zavještanjima. Iz arhivskih spisa poznati su brojni slučajevi sticanja prava na sahranjivanje uz zavještanje. Jedan smo već naveli. Vlasteoske porodice su se često takmičile koja će više dati crkvenih patrona; ovdje, u franjevačkom manastirskom groblju, one su zastupljene natpisima i heraldičkim znacima, ali se po njima ne može vidjeti, kao po arhivskim podacima, s koliko usrdnosti, truda i ponosa obavljaju svoje crkvene obaveze. Samo po letimičnom pregledu kotorskih sudsko-notarskih knjiga zabilježeno je nekoliko slučajeva sahranjivanja uz legat. Jedan kotorski biskup, za kojega se pretpostavlja da je Darša Melicijaka, u testamentu od 7. XI 1327. g. zavještava poslije smrti Maloj Braći u Kotoru svoju biblioteku s tim da mu tijelo bude pokopano u crkvi sv. Franje (et teneantur corpus meum sepellire in ecclesia eorum memorata, IAK, I, 112). Kad je umro (1328), njegovo je tijelo, vjerovatno, položeno u unaprijeđ pripremljeni sarkofag. Bogoje oklopar (Bogloe coracarius) je, kako se saznaje iz testamenta njegove udove Stanislave, sahranjen u manastiru sv. Franja. Između raznih zavještanja, ona navodi (1436) i srebrni poslužavnik ostavljen svešteniku koji će joj za dušu služiti gregorijanske mise (IAK, V, 719).¹⁹ Zavještanje Katuše, udove Vićenca Bombardijera (1590), takođe se uslovljava sahranjivanjem uz pokojnog muža u crkvi sv. Franja (IAK, LXIX, 875). Da se u toj crkvi sahrani, ostavlja zavjet i Katarina, sestra sveštenika Lorencija Falčete (1597, IAK, LXIX, 867), a Franjo Natalov (1597) želi da počiva u porodičnoj grobnici koja je u ovome manastiru. Nijedna od tih grobnica nije nađena, jer su, vjerovatno, poslije izumiranja nasljednika, raskopane i za sahranjivanje drugih obnavljane.

¹⁸ R. Kovijanić, I. Stjepčević, *Kulturni život staroga Kotora (XIV — XVIII vijek)*, knj. I, Cetinje, 1957, 166. Grobnica nije u oltaru brama, kako je Kovijanić naveo, nego u kapeli Sv. Katarine.

¹⁹ R. Kovijanić, I. Stjepčević, *op. cit.*, 168—169.

S etničkog, društveno-ekonomskog i opštekulturnog gledišta, groblje franjevačkog manastira u Kotoru predstavlja, kako se iz gore iznijetih nalaza vidi, lijep prilog našoj medijevalnoj kulturi i, posebno, značajno materijalno svjedočanstvo o istoriji grada. U poređenju sa skromnim fondom natpisa i amblema iz ostalih kotorskih crkvenih groblja, ono ima i izuzetan značaj. I pored toga što su arheološka iskopavanja, u vezi s obnovom Kotora poslije katastrofalnog zemljotresa iz 1979. godine, pokazala da u substrukcijama starijih crkvenih građevina — u kolegijalnoj crkvi sv. Marije, u sv. Ani, sv. Mihailu i sv. Pavlu i u njihovoj neposrednoj okolini — ima grobnica u više nivoa, što znači da se, poslije brojnih prepravki i ponovnih popločavanja, sahranjivalo u novim grobnicama na mjestima starih, ipak stoji činjenica da je nađeno veoma malo odlomaka ploča s natpisima i amblemima; nadanja da će ih biti više²¹ — nijesu ispunjena. Fond natpisa u Katorskim crkvama ostao je isti kao i prije sadašnjih konzervatorsko-restauratorskih radova: desetak na sarkofazima i memorijalnim pločama u katedrali sv. Tripuna, među kojima najstariji Andreacija Saracenis i njegove žene Marije, iz prve polovine IX vijeka, i sarkofazi tri kotorska biskupa,²² jedan natpis kameno-resca Milena i njegove žene Marc (1350), izvađen iz pločnika prilikom neke restauracije i uzidan u sjeverni zid, lijevo od ulaza u sv. Luki i pet u pločniku crkve sv. Ane.²³ Nadgrobne ploče s natpisima i grbovima u sv. Mariji kolegijalnoj uklonjene su prilikom restauracije 1930. godine; u njoj su ostavljeni sarkofag od posrebrene bronzne Ozane, iz Đeđeza (u Crnoj Gori), u djetinjstvu pravoslavne vjere, a kasnije bl. dominikanke (1495—1565), i nadgrobna ploča pjesnika-laureata Bernarda Pime (umro 1518).²⁴ U više puta pregrađivanoj franjevačkoj crkvi sv. Klare ostao je grob utemeljitelja Ivana Bolice i njegove žene Vincence, a u samostanskom vrtu nekoliko nadgrobni ploča.²⁵ Reljef s likom sv. Antona pustinjaka i natpis kao i nekoliko grobova s grbovima kotorskih plemića i mletačkih oficira, nalazi se u jugozapadnom dijelu crkve sv. Josipa.²⁶ U crkvi sv. Pavle je nedavno otkriveno više grobnica i sarkofag, vjerovatno donatora Pavla Barija, iz 1263. godine.²⁷

²¹ S. Mijušković, 800 godina katedrale sv. Tripuna u Kotoru (1166—1966), Kotor, 1966, 121.

²² N. Luković, 800 godina katedrale, 118.

²³ Isto, 141—142.

²⁴ Isto, 143.

²⁵ Isto, 146.

²⁶ Isto, 147.

²⁷ I. Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna*, 63.

Najveći broj odasvuda u Kotoru sakupljenih nadgrobnih ploča s epitafima i grbovima ima Lapidarij, ali ako se iz njegove zbirke izuzmu natpisi prenijeti sa groblja na Gurdiću, ni ta skupina, kao ni bilo koja druga u kotorskim crkvama neće brojno ni približno dostići ovu u kompleksu sv. Franja na Gurdiću.

Otkriveni djelovi građevina u potpunosti potvrđuju dokumentarnu vrijednost gravire izdate u Amsterdamu (A Amsterdam chez Pierre Mortier) prije rušenja manastira 1657. godine. Upoređeni s onim što je otkriveno i što se nazire, ova gravira i nalazi pokazuju da pod zemljanim nasipom leži sakristija (uz južnu stranu velike oltarske apside), dva ograđena dvorišta (takođe s južne strane otkopanog kompleksa), hodnici klaustura (sa sjeverne strane), zatim još jedno dvorište koje je (sa sjevera) bilo ograđeno bedmom na kojemu se, po navedenoj graviri, nalaze dvije kvadratne kule, i, najzad, čitav ostali prostor između mora i potoka, preko kojeg je išao put iza manastira pored same ivice podnožja brda sv. Ivan do mosta nad izvorom Gurdić. U svemu, ostalo je neotkriveno više od trećine samostanskog prostora. Ne može se precizno reći koliko je u tome prostoru još neotkrivenih grobnica. Ako se ovome doda samostanski vrt, ograđen i ureden, kako je to bilo uobičajeno, u renesansnom stilu — može se konstatovati da je Suranj — Gurdić bio najveći manastirski kompleks u Kotoru, a groblje u njemu mnogo veće od bilo kojeg drugog crkvenog u Boki Kotorskoj.

Polazeći od ovih podataka, pokazuje se u drukčijem svijetlu i samo otpočinjanje, tok i prekidanje kampanje za uređenje prostora i spašavanja spomeničkog karaktera nalazišta u Gurdiću. Mi na ovom mjestu nemamo namjeru da rekonstruišemo ono što se zbilo s ovim spomenikom iz XIII—XVI vijeka. To je svojevremeno uradio poznati istoričar S. Mijušković,²⁸ ali bismo bili nepravedni ako se, sa sadašnjih polazišta i izuzetnih pregnuća koja već četiri godine živo prate obnovu spomenika i priznata svojstva kotorskog urbanog ambijenta, ne bismo osvrnuli na vrednovanje čitavog gurdičkog istorijsko-arhitektonskog kompleksa u sklopu očuvanja i prezentovanja našeg kulturnog nasljeđa. S tog aspekta još je, čini se, aktuelno pitanje o karakteru groblja franjevačkog manastira. Zato ćemo i podsjetiti zbog čega je i sad vrijedno pažnje.

Od samog časa rušenja manastira sv. Franja, 1657. godine, radi onemogućavanja Turaka da u predstojećem napadu iskoriste njegova zdanja za utvrđivanje na najosjetljivijem i bedemima najbližem mjestu, Mlečani su čitav prostor samostana, uključujući i susjedni teren na kojemu je, vjerovatno sve do 1503. godine, postojao stari benediktinski manastir sv. Petra (sci Petri de Surana²⁹).

²⁸ S. Mijušković, *O ostacima jednog kotorskog istorijskog spomenika iz XIII vijeka*, Boka, 8, 1976, 183—213.

²⁹ I. Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna*, 63.

zaravnili i prema moru završili niskim bedemom s tajnim hodnikom pošto su, razumije se, u grad prenijeti vredniji dijelovi arhitektonske dekoracije, koji su desetak godina kasnije (1668) ugrađeni u novi franjevački manastir. Taj teren je dugo ostao pust, sve dok na jednom njegovom dijelu nije podignuta zgrada »Jugooceanije« i dok na preostalom nije građevinsko preduzeće »Boka«, jula 1954. godine, preduzelo raščišćavanje, radi podizanja sreske pošte. Već na samom početku radova naišlo se na ljudske kosti u nasipu, i u nekoliko grobova ispod njega, što je pobudilo sjećanja na ovo mjesto kao stratište strijeljanih bokeških ustanika³⁰ i unijelo u duhovni život Kotora razumljiva uzbuđenja. Pošto je otkopavanje (povjereno najprije građevinskom preduzeću »Boka«) priješlo u nadležnost stručnih institucija, a one ocijenile da se radi o izuzetno značajnom kulturno-istorijskom spomeniku koji je trebalo konzervirati i sačuvati *in situ*, između njih i opštinskih vlasti došlo je do spora, čiji epilog — uređenje kompleksa kao spomenika kulture ili njegovo uklanjanje radi izgradnje »novog društvenog centra«³¹ — nije završen ni do danas. S osvrtom na tu broniku manastira i njegova groblja³² otvoreno je jedno pitanje koje, čini mi se, još nije do kraja rasvijetljeno. S tim u vezi saopštiću ovdje svoja zapažanja kao prilog osvjetljavanju pitanja karaktera nalazišta. Riječ je o pojmu »campo santo« koji je u raspravama šezdesetih godina gurdičkom groblju pridavan i odrican. Uzevši *grosso modo*, definicija pojma »campo santo« stoji onako kako je iznijeto.³³ Naime, to je gradsko groblje, namijenjeno svim umrlim s područja grada, za razliku od crkvenih u kojima je sahranjivanje određeno, zavještanjima uslovljen broj umrlih. Takvo gradsko groblje, posebno za katolike, posebno za pravoslavne, ima od nedavno i Kotor u južnom podgrađu, a imao ga je, kako smo gore pokazali, i u davnašnjoj svojoj prošlosti, i to štoviše dva, u Orti — Mišulicu, i u Šuranju — Gurdiću. Imao je, uvjereni smo, i u toku čitave svoje srednjovjekovne urbane prošlosti groblja izvan gradskih zidina. Samo mi ne znamo gdje su se nalazila ta opšta kotorska srednjovjekovna groblja, mada su, prilikom kopanja temelja za građevinske objekte, probijani nivoi na kojima bi se mogli naći osteološki ostaci, nigdje nije primijećen trag kakvog groblja.

Sahranjivanje u više nivoa, konstatovano prilikom raskopavanja grobnica, praktikovano je, međutim, i nalazima potvrđeno kroz svu srednjovjekovnu epohu Kotora. Već i to popunjava jednu prazninu u našim znanjima o sahranjivanju u ovome gradu. Dokaz

³⁰ S. Mijušković, *n. d.*, 185.

³¹ Isto, 189.

³² P. Mijović, *Dogodilo se u Kotoru*, Politika, 22. marta 1958; Isto, *Ozloglašeno nasljeđe*, Cetinje, 1971, 13—20.

³³ S. Mijušković, *n. d.*, 199—200.

su nadgrobne ploče s natpisima, heraldičkim znacima ili ornamentima koje su s raskopanih crkvenih grobnica odnošene i ugrađivane u zidove crkava ili grobljanskih ograda. Kako do sada raskopana crkvena groblja pokazuju, veoma je malo nadeno takvih svjedočanstava. S druge strane, nije teško shvatiti zašto je u Gurdiću drukčije. Tamo je groblje ostalo neraskopano; njega su, u najvećoj žurbi, zasuli šutom i zemljom, zbog čega je na najbolji način ostalo konzervirano. Tako je nalazište u Gurdiću, s potpuno očuvanom konstrukcijom podova i popločanih grobnica pred nama iskrslo u svoj svojoj neokrnjenoj četiristogodišnjoj stvarnosti. Imajući u vidu da ni do danas ne znamo ništa o kotorskom gradskom groblju u srednjem vijeku — ovo, tako očuvano, zaista je zavrijedilo da simbolično bude nazvano »campo santo«.

Taj naziv je prije bezmalo dvije decenije uslovno dat; on je i sad uslovljen odnosom koji mu daju savremenici. Ovakav zaključak formalno potvrđuje i jedan dokumenat iz zbirke štampanih akata i pisama (u dvije sveske) o dvadesetogodišnjem sporu (opet!) između vlasti i pravoslavnih stanovnika Kotora koji su svoje umrle sahranjivali u groblju kod crkve sv. Luke, ustupljene njima te iste, 1657. godine, kad je i srušen franjevački manastir: »Per li proveditori alla Sanità di Cattaro, e Litis consorti assuntori« i »Per li procuratori della Chiesa di S. Luca de Greci«.³⁴ U tim dokumentima se iznosi burna hronika nastanka i nestanka crkvenog groblja sv. Luke. Ona zaslužuje da bude objavljena, što će, nadamo se, i uslijediti povodom planiranih arheoloških i konzervatorskih radova na ovome spomeniku. Međutim, ono na što sad želimo da podsjetimo u vezi je s nazivom »campo santo« groblja na Gurdiću jer je manastir porušen. Jedan od svjedoka u pomenutom sporu, archidiacono canonico abbate don Francesco Carlis, u izjavi od 10. jula 1778. godine kaže da unutar zidina grada nema svjetovnih ili latinskih (katoličkih) groblja u kojima se sahranjuju mrtvaci, već da se oni polažu u spremljene grobnice pojedinih crkava, s izuzetkom vojnika, osuđenika i drugih jadnih stranaca koji u ovome gradu izdahnu, a koje prenose i sahranjuju u Campo Santo iza vrata od Gurdića (quali vengono trasportati, e tumulati nel Campo Santo fuori della Porta di Gordichio³⁵). Župnik Francesco Carlis, dakle, prije dva vijeka svjedoči da se groblje na Gurdiću nazivalo Campo Santo, rekao bih ne zato što su u njemu sahranjivani umrli vojnici, osuđenici na smrt, stranci i skitnice, nego zbog toga što se u svijesti Kotorana još održavala tradicija o nekadašnjem groblju u franjevačkom manastiru i kult o njemu. Drugi su tu uspomenu zaboravili, pa se i moglo desiti da teren na kojemu je bio manastir, i nasip nad njim sa stratištem, pre-

³⁴ Stampano u Veneciji, bez oznake datuma.

³⁵ *Per Li Proveditori alla Sanità di Cattaro, e Litis Consorti Assuntori*,

tvore u mjesto za vezivanje stoke (ed animali, che ivi si fermano alle volte anco al Pascolo³⁶), kako čitamo u drugom aktu ove zbirke, od 23. avgusta 1778. godine, koji je sastavio notar Petrus Penza na osnovu izjava kapetana Đorđa Panajotova Đorđetija, Grgura Ivanova Dabovića i još 13 drugova saslušanih u Veneciji. I danas, poslije gotovo tri vijeka od rušenja manastira i groblja u Gurdiću, njihov prostor služi u iste svrhe.³⁷ Izgledalo je da će njihova tu-robna hronika³⁸ uskoro doživjeti svoj epilog. Epilog gurdičkog groblja se, međutim, pretvorio u farsu. Štoviše, može se s Rableom reći: »La farce est jouée«.

³⁶ ... come pure attestano, che fuori di Cataro in un Luoco nominato Gortichio vengono tumulati li Cadaveri de Soldati della Squadra; li Marinari, e li condannati, il qual Sito di Gordichio non è da alcuna parte serrato, ma libero agli Homini, ed Animali, che ivi servano alle volte anco al Pascolo, *Per Li Procuratori della Chiesa di S. Luca de Greci*, 38—39.

³⁷ Do samog groblja, na kojemu se i danas vezuju konji i magarad, izgrađeno je i nekoliko prodavnica.

³⁸ S. Mijušković, *n. d.*, 212: »Pisac ovih redova, koji je učestvovao u radu triju komisija i u njima uporno zagovarao preseljenje i bezbjedni smještaj vrijednih ostataka, nije ipak tada mogao misliti da će razorni elementi, na koje je baš on veoma uporno i ubjedljivo ukazivao, tako brzo dovesti ostatke otkrivenog spomenika u stanje u kojem se oni sada (1975. god.) nalaze. To stanje je zaista takvo da izaziva žalost ne samo kod onih koji sudbinu tih ostataka prate — uporno zagovarajući njihovo spašavanje — od dana otkrivanja, već i kod onih koji ih sada po prvi put vide.«

KATALOSKI PODACI O GROBNICAMA S NATPISIMA I AMBLEMIMA

Tab. II, 1; VI, 1; 1 — Grobnica br. 106. Kamen, 22 x 44 cm, ugrađen u zid ič naspram grobnica br. 165 i 107. Prilikom prekopavanja grobnice kojoj je pripadao odvojen je od nadgrobne ploče samo dio s natpisom. Natpis: S DE MICH(US) SPICA.

Tab. II, 1; VII, 1; 2 — Grobnica br. 50. Kamen, 29 x 26 cm, ugrađen, kao br. 106, u zid prostorijske s grobnicama južno od crkve, sa spoljašnje strane. I ovaj kamen potiče od nadgrobne ploče s neke nestale grobnice. Natpis: SEPVLTVRA MEDOE SVE(ERE)GI.

Tab. II, 1; VII, 2; 3 — Grobnica br. 146. Dio nadgrobne ploče, 118 x 86 cm. Natpisno polje: visina 16 cm, širina 28 cm. Grb: visina 50 cm. Natpis: S DRAGONIS SER A BASILII M CCC L XX I I (1372). Na grbu je prikazan zmaj s raširenim krilima i repom podignutim nagore pa savijenim na niže. Ovo je grb porodice Drago.

Tab. II, 1; 4 — Grobnica br. 103. Nadgrobna ploča razbijena na više komada, dugačka 213 cm, široka 90 cm. Natpisno polje: visina 27 cm, širina 30 cm. Natpis (okrenut suprotno grbu): S DE BODE UXO(ris) DE GIUAN DE BASELO. Grb: zmaj, s raširenim krilima i repom nagore podignutim, na štitu. I zmaj na štitu s repom nagore je grb porodice Drago.

Tab. II, 1; 5 — Grobnica br. 150. Nadgrobna ploča razbijena na tri dijela, dugačka 203 cm, široka 75 cm. Natpisno polje: visina 30 cm, širina 38 cm. Natpis: M CCC LX XXXVI DIE XV DE SETEMBRIO S DE DO(n)A CATHARINA ET DE MARCO CIEGRO (s)VO A IOL (?). Može biti da je početno slovo C u Ciegro pogrešno uklesano ili pročitano, odnosno oštećeno. U svakom slučaju, riječ je o grobnici Marka Nigra i njegove žene Katarine koji su obnovili kapelu sv. Katarine (IAK, II, 400).

Tab. II, 1; 6 — Grobnica br. 151. Nadgrobna ploča očuvana, dugačka 214 cm, široka 82 cm. Jedan natpis na gornjem dijelu jednog od dva štita, koji su okrenuti naspramno. Od njega se moglo pročitati samo: † S... Sve ostalo je otučeno. Dimenzije ovoga štita: visina 46 cm, širina 50 cm. Ispod oštećenog natpisa prikazan je nakovanj. Na drugom štitu je prikazan čekić i nakovanj. Dimenzije: visina 46 cm, širina 50 cm. Između štitova je natpisno polje, visina 23 cm, šir. 40 cm. Natpis: S... Iako se razaznaju ostala slova, nije se moglo rekonstruisati ime sahranjenog. Lit.: R. Kovijanić, I. Stjepčević, *Kulturni život staroga Kotora (XIV—XVIII vijek)*, knj. I, Cetinje, 1957, 166, pogrešno navedena u oltaru.

Tab. II, 2; IX, 2; 1 — Grobnica br. 33. Nadgrobna ploča prelomljena na dva dijela. Duž. 200 cm, šir. 80 cm. Natpisno polje uokvireno: vis. 26 cm, šir. 40 cm. Natpis: S DE M(agistr)o FRANCISCHO BRAICOVICH TAIAPIERA E DE SVI EREDI.

Tab. II, 2; 2 — Grobnica br. 102. Nadgrobna ploča, razbijena na više dijelova, duž. 198 cm, šir. 82 cm. Natpis bez okvira, vis. 18 cm, šir. 58 cm. Natpis: S De S FRANCESCO DYPLONH (ili DY PLOCH).

Tab. II, 2; IX, 1; 3 — Grobnica br. 44. Nadgrobna ploča razbijena na više dijelova, duž. 220 cm, šir. 85 cm. Natpisno polje uokvireno, vis. 35 cm, šir. 35 cm. Natpis: S FRANCIS(cus) CINEDOTIS QVONDAM S(er) RADO S(AVI) CIAR 14.

Tab. II, 2; 4 — Grobnica br. 44a. Nadgrobna ploča razbijena na više dijelova, duž. 219 cm, šir. 85 cm. Natpis uokviren, vis. 31 cm, šir. 36 cm. Natpis: (M)CCCLXXV S MILICH (P)ETROVIC(H) DE CH(?)O... Ostala slova nejasna. Grobnica je iz 1375. godine.

Tab. II, 2; IX, 1; 3 — Grobnica br. 44. Nadgrobna ploča razbijena na više komada, od kojih nekoliko nije nađeno. Po obodu profilisana. Duž. 202 cm, šir. 97 cm. Natpisno polje uokvireno, vis. 22 cm, šir. 50 cm. Natpis: S DE PIERO DE SLAVEO ET DE SVO EREDE. 1495.

Tab. II, 2: 6 — Grobnica br. 9. Razbijena na više komada. Dužina očuvanog dijela 180 cm, šir. 85 cm. Natpisno polje uokvireno, vis. 28 cm, šir. 37 cm. Natpis: (SE)PVLTVRA (ST)EPHA(NI) - C(A)LOGIVRGII ET (E)RED- (IB)VS SVORVM MCCCCXXXII (1432).

Tab. III, 1: 1 — Grobnica br. 190. Nadgrobna ploča čitava, duž. 181 cm, šir. 74 cm. Natpisno polje uokvireno, vis. 26 cm, šir. 34 cm. Natpis: S GANA S EGNAR (ili SEGNAR) E DE 1428.

Tab. III, 1: 2 — Grobnica br. 107. Od nadgrobne ploče ostala dva dijela, duž. 128 cm, šir. 92 cm. Natpisno polje uokvireno, vis. 33 cm, šir. 45 cm. Natpis: S DE M(AGISTRO) GORGII SARTOR FIOL DE VVCHOTA ET SVO REDE 1498.

Tab. III, 1: 3 — Grobnica br. 109. Nadgrobna ploča razbijena na više komada. Dužina očuvanog dijela 180 cm, šir. 75 cm. Natpisno polje (gore) s trougaonom (lijevo) i trapezoidnom (desno) trakom, vis. 26 cm, šir. 50 cm. Natpis: S D TRIFON PETCOVIC TABACO ET SVI HEREDI M...III (1...3).

Tab. III, 1; X, 2: 4 — Grobnica br. 113. Nadgrobna ploča prelomljena na dva dijela, duž. 72 cm. Natpisno polje uokvireno, vis. 30 cm, šir. 52 cm. Natpis: S D(E) ELLIA VVCETICH ET DE SVO EREDE 1543.

Tab. III, 1: 5 — Grobnica br. 120. Nadgrobna ploča, profilisana, razbijena na više komada. Dužina gornje polovine 116 cm, šir. (s okvirom grobnice) 112 cm. Na gornjem dijelu uokvireno natpisno polje, vis. 29 cm, šir. 66 cm. Natpis: SEPVLTVRA DE IACOMO ET ALVISE SVO NIEVO DE MACRI ET DE SVI EREDI LAVAL FOMESAIN MCCCCCXII (1512).

Tab. III, 1: 6 — Grobnica br. 110. Nadgrobna ploča razbijena na dva dijela, duž. 188 cm, šir. 81 cm. Na donjem dijelu alka, a na gornjem natpisno polje, uokvireno, vis. 22 cm, šir. 40 cm. Natpis: S DE IVANIS BVIACOV E(T) LI (?) SVI RE DI M DXXII (1522).

Tab. III, 2: 1 — Grobnica br. 39. Nadgrobna ploča razbijena na nekoliko dijelova, duž. 191 cm, šir. 74 cm. Natpisno polje uokvireno, vis. 27 cm, šir. 42 cm. Natpis: S D VINCENCO D RADO SVI HEREDE M D L V (1555).

Tab. III, 2: 2 — Grobnica br. 42. Velika nadgrobna ploča višestruko profilisana, duž. 252 cm, šir. 133 cm, uglavljena u isto tako profilisan okvir, šir. 16,5 cm. Na okviru, gore, četvorolisna djetelina u krugu, prečnika 12 cm. Natpisno polje uokvireno, ali nije ispunjeno. I polje za amblem takođe neispunjeno. Ovo je najreprezentativnija grobnica u manastirskom groblju.

Tab. III, 2: 3 — Grobnica br. 104. Nadgrobna ploča razbijena na više dijelova, duž. 237 cm, šir. 109 cm. Višestruko profilisana. U gornjem dijelu ima iskošeno okvirno polje koje imitira rašireni pergament, vis. 26 cm, šir. 48 cm. Dolje prazno polje za amblem, vis. 38 cm. Natpis: S D MICHEL MARINOVICH (...)ICO ET S HE(REDUM) M DLIII (1553).

Tab. III, 2: 4 — Grobnica br. 36. Nadgrobna ploča prelomljena na dva dijela okvir profilisan, duž. 207 cm, šir. 70 cm. Natpisno polje sa profilisanim okvirom, vis. 24 cm, šir. 38 cm. Natpis: S M NICOLAI PTI ET HER(EDUM) M D LXI (1561).

Tab. III, 2: 5 — Grobnica br. 101. Nadgrobna ploča prelomljena na dva dijela, duž. 197 cm, šir. 64 cm. Profilisana. Na gornjem dijelu ima amblem, vis. 44 cm, šir. 38 cm. Na amblemu ruka koja drži zmiju, bez sumnje znak sahranjenog apotekara. Na donjoj polovini uokvireno natpisno polje, vis. 32 cm. Natpis: S DNI PETRI SANCHO ET SVI HEREDI SVB AN DNI M DLXVIII (1568).

Tab. IV, 1; V, 2: 1 — Grobnica br. 5. Ostala samo dva dijela nadgrobne ploče, gornji duž. 122 cm, donji 70 cm. Širina gornjeg dijela 97 cm, a donjeg 98 cm. Profilisana. Na gornjem dijelu u dekorativnom okviru grb sa bikom, a ispod njega tri ukoso postavljene grede. Vis. 87 cm. Ispod grba natpisno polje u obliku razvijenog pergamenta, šir. 32 cm, ali bez natpisa. Grb pripada porodici Bolica — Bivoljić.

Tab. IV, 1; IX, 2: 2 — Grobnica br. 178. Nadgrobna ploča razbijena na više komada, duž. gornjeg dijela 86 cm, šir. 103 cm. Na gornjem dijelu je štit sa bikom ispod kojega su tri kose grede, vis. 30 cm, šir. 49 cm. Isto takav grb bio je uklesan na donjem dijelu ploče, okrenut prema gornjem. Od njega se vide samo kose grede. Varijanta grba porodice Bolica — Bivoličić.

Tab. IV, 1; IX, 1: 3 — Grobnica br. 22. Nadgrobna ploča prelomljena na dva dijela, profilisana, duž. 224 cm, šir. 99 cm. Na oba dijela po jedan štit naspramno okrenut špicastim djelovima, vis. 38 cm, šir. 42 cm. Na štitovima lav u hodu. Ispod njega stilizovani krin. Grb porodice Bizanti. Natpisno polje grba otučeno.

Tab. IV, 1: 4 — Grb na ploči, iz Lapidarijuma, s lavom na štitu iznad koso postavljenih greda. Jedna od varijanti grba porodice Bizanti.

Tab. IV, 1: 5 — Grb na kamenu uzidanom u bedem kod Gurdića. Lav uspravljen na dvije noge. Jedna od varijanti grba porodice Bizanti (?)

Tab. IV, 1: 6 — Grobnica br. 26. Nadgrobna ploča, razbijena na više komada, duž. 190 cm, šir. 90 cm. U sredini štit sa četiri uzdužne trake (polja), vis. 38 cm, šir. 34 cm. Na dva središnja polja po jedna rozeta. Natpisno polje, vis. 41 cm, šir. 44 cm, prazno.

Tab. IV, 1: 7 — Grobnica br. 155. Nadgrobna ploča, razbijena na dva dijela, duž. 262 cm, šir. 74 cm, profilisana. Dva štita naspramno okrenuta. Na gornjem štitu, vis. 32 cm, šir. 44 cm, tri ukoso postavljene trake (polja) ispod praznog polja u gornjem dijelu. Isto tako i na donjem štitu, vis. 43 cm. između štita natpisno polje, uokvireno, vis. 19 cm, šir. 33 cm. Natpis: · S · D · (L) · M · (A · G · I · S · T · I · K · U) · F · R · A · N · C · E · S · C · H · O · H · O · R · E · S · E · G · L · V · B · I · S · I · C · H · U · V · (M) · S · V · I · E · R · E · D · I ·.

Tab. IV, 1: 8 — Grobnica br. 141. Nadgrobna ploča prelomljena na dva dijela. Djelimično zavučena ispod zida, zbog čega je vidljiva samo s lijeve strane. Duž. 123 cm, šir. 80 cm. Na donjem dijelu štit, vis. 54 cm, šir. 39 cm. Znacni na štitu otučeni. Isto tako otučeni jedan medaljon iznad štita.

Tab. IV, 2: 1 — Grobnica br. 193. Nadgrobna ploča prelomljena na dva dijela, duž. 183 cm, šir. 71 cm. Na sredini prikazane makaze, vis. 30 cm, šir. 26 cm. Iznad, natpisno polje, uokvireno, vis. 20 cm, šir. 28 cm. Natpis: · I · S · K · A · D · O · S · A · V · M · E · D · O · I · E · V · I · C · S · I · U · R · 1 · 4 · 6 · 6 ·.

Tab. IV, 2: 2 — Grobnica br. 145, razbijena na više dijelova, duž. 132 cm, šir. 84 cm. Na srednjem dijelu makaze, vis. 34 cm, natjevo slovo F.

Tab. IV, 2: 3 — Grobnica br. 100. Nadgrobna ploča razbijena, duž. 187 cm, šir. 76 cm. Na donjem dijelu model carape, duž. 62 cm. Ispod uokvireno natpisno polje, vis. 33 cm, šir. 44 cm. Natpis: · S · D · S · T · E · F · A · N · O · D · E · P · I · E · T · R · O · C · A · L · C · E · I · A · E · T · S · V · O · H · E · R · E · D · E · 1 · 6 · 4 · 2 ·.

Tab. IV, 2: 4 — Grobnica br. 119. Nadgrobna ploča razbijena na dva dijela. Okvir fino profilisan. Duž. 208 cm, šir. 79 cm. U gornjem dijelu razapeta koža u duplom kružnom okviru, vis. 33 cm, šir. 53 cm.

Tab. IV, 2: 5 — Grobnica br. 134. Od nadgrobne ploče ostao samo dio, duž. 63 cm, šir. 66 cm. Na ploči od ružičastog kamena golišavi anđelčić (putto), u plitkom reljefu, poluprofil, prikazan kako moli, na koljenima.

Izvan tabli, a ipak u katalog spada jedan natpis koji je nađen kraj sjevernog dijela crkve, 1955. godine. Natpis je izgubljen, ali je ostala fotografija jednog njegovog dijela. Taj ostatak se čita: ... DE LVSTIC ... E SVI EREDIB(US).

Grobnice s natpisima, grbovima i dr. znacima, kao i sve ostale, privremeno su konzervirane »u suvo«. Odmah poslije konzervacije teren manastirskog groblja u Gurdiću je iznajmljen »Zoološkom pokretnom vrtu« iz Zagreba koji je raskopao konzervirane nadgrobne ploče i teren izravnao, nakon čega su grobnice bile ponovo konzervirane od 7. do 28. avgusta 1957.

Crteži tab. I — IV: Aleksandar Karakušević.

Summary

LATE ANCIENT AND MEDIEVAL CEMETERIES OF KOTOR

Pavle MIJOVIĆ

In 1931 at the locality Orti (Mišulić) in Kotor a certain number of late ancient tombs were discovered by accident and one of these attracted attention due to its Greek inscription. According to the inscription, published by the linguist A. Mayer, the grave belonged to Luka Lusko Eukarp (Loukios Louskos Eukarpos), the city physician (árhiatros kleinikós). At the time no attention was paid to the fact that there were «several tombs», some underneath, which means that it was the northern cemetery of the ancient settlement Avruvium dating from the 3rd century. The other late ancient cemetery at Kotor was discovered between 1954 and 1956 at the southern outskirt on the site Šuranj, the site of the Benedictine Monastery of St Peter recorded for the last time in 1503. Under the floors of the Monastery 9 tombs were found with the skeletons both in bent and stretched position and the remains of burnt bodies in glass urns. Besides the tombs, a building connected with the cemetery functioning was found. All the finds are dated 3rd century. In this necropolis no Roman inscriptions were found but some earlier finds of Roman inscriptions are likely to be connected with it; though they were scattered at the time, they had been discovered in 1759 and the site of discovery designated as «the excavations near the Gurdić Gate» (CIL III 1710 and CIL III 1711) that is less than a hundred metres from the site of Šuranj. Some other finds — from the Roman period — found accidentally or built into later buildings (two Hellene pillars in the basilica of St Tripun 1166) support the argument that there was a late ancient settlement of urban character on the locality of the present town of Kotor mentioned by Plinius (III, 144) and Ptolomacus (Geographia II, 16) as a settlement of the Romans. Smaller trial excavations within the city ramparts brought to the discovery of the other remains from the Roman period confirming the opinion that the ancient town of Avruvium should be sought under the present town.

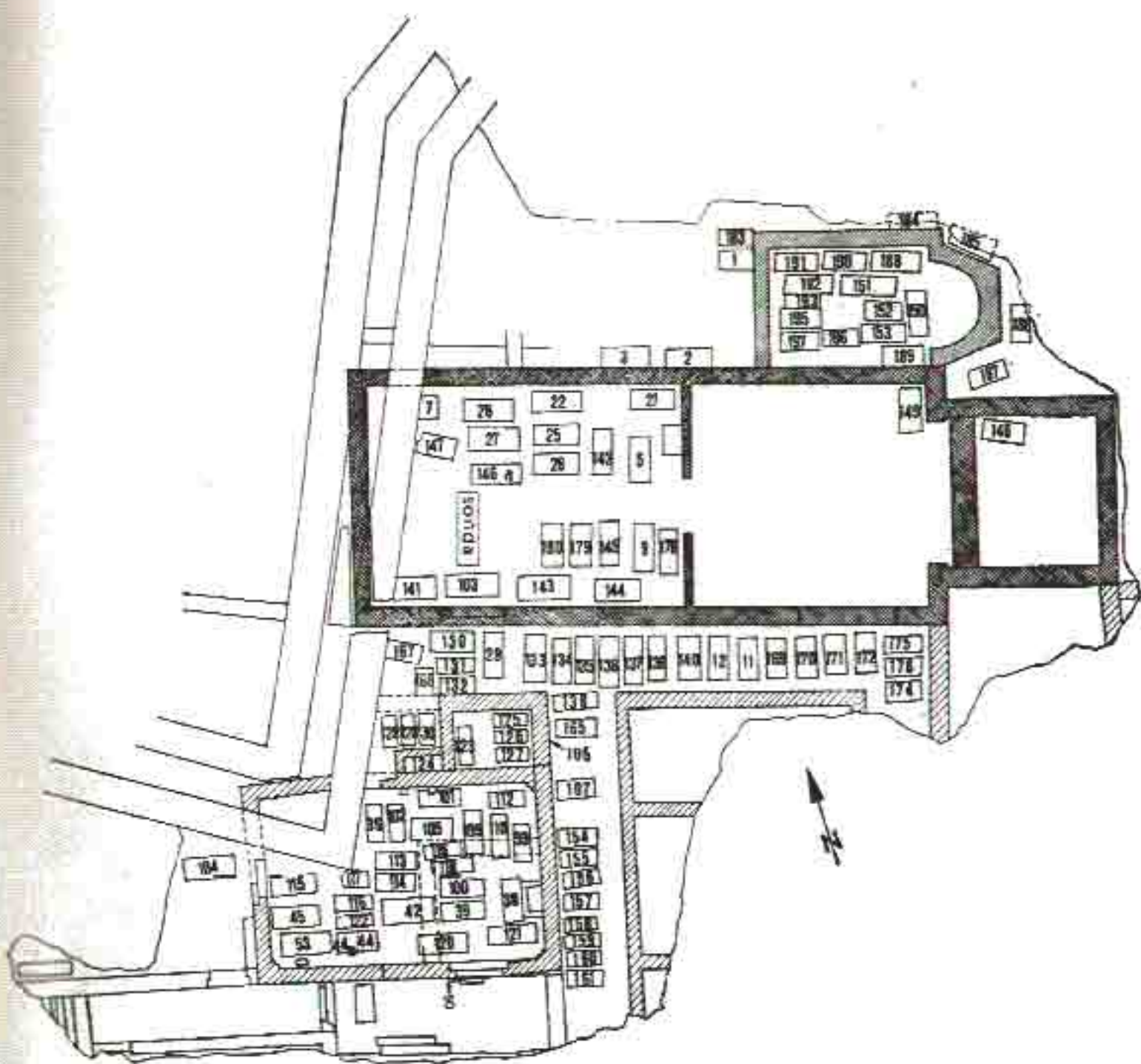
The medieval cemetery at Gurdić was partly excavated at the same time as the necropolis of Šuranj in the vicinity. A building was erected on that site after the World War II (Jugooceanija) and in 1954 the clearing of the site began in order to build the post office on it. Up to that time all the ground was levelled and surrounded by a low invisible wall with a secret passage. According to the archives material and other written documents it was known that a Franciscan monastery was built on that site in 1288 and that the complete complex of the monastery was levelled to the ground during the Turkish invasion in 1657 to keep the Turks from using the monastery buildings as a fortified point for the attack upon the walled in part of the town. The floors and pavements as well as the walls of the church and the other monastery buildings were preserved up to the height of 0.5 to 1 metre. After a specialized institution took over the excavation, 137 tombs were found; 19 of them were examined (the others were not opened as there were no finds of significance in the opened ones). About a third of the monastery site has not been unearthed so far. The

results of the excavation have not been published, yet there has been argument in public and press whether that site should be entirely excavated and preserved as a unique cultural monument or removed to the ground in order to provide the site for new buildings. The problem has not been solved to the present day and as the author of this paper does not believe that the complex of buildings and cemetery at Gurdić are likely to be excavated soon, he has decided to publish the finds of the tombs which had decorated tombstones, inscriptions, coats of arms and emblems. The enclosed documents (tab. I—XII) and the catalogue descriptions of the tombstones show what kind of epitaphs and class emblems they are. Besides the tombstone signs and inscriptions the paper deals with the identification of a certain number of the mentioned persons in the archives evidence, the social structure of the buried and some other characteristics in connection with the finds.

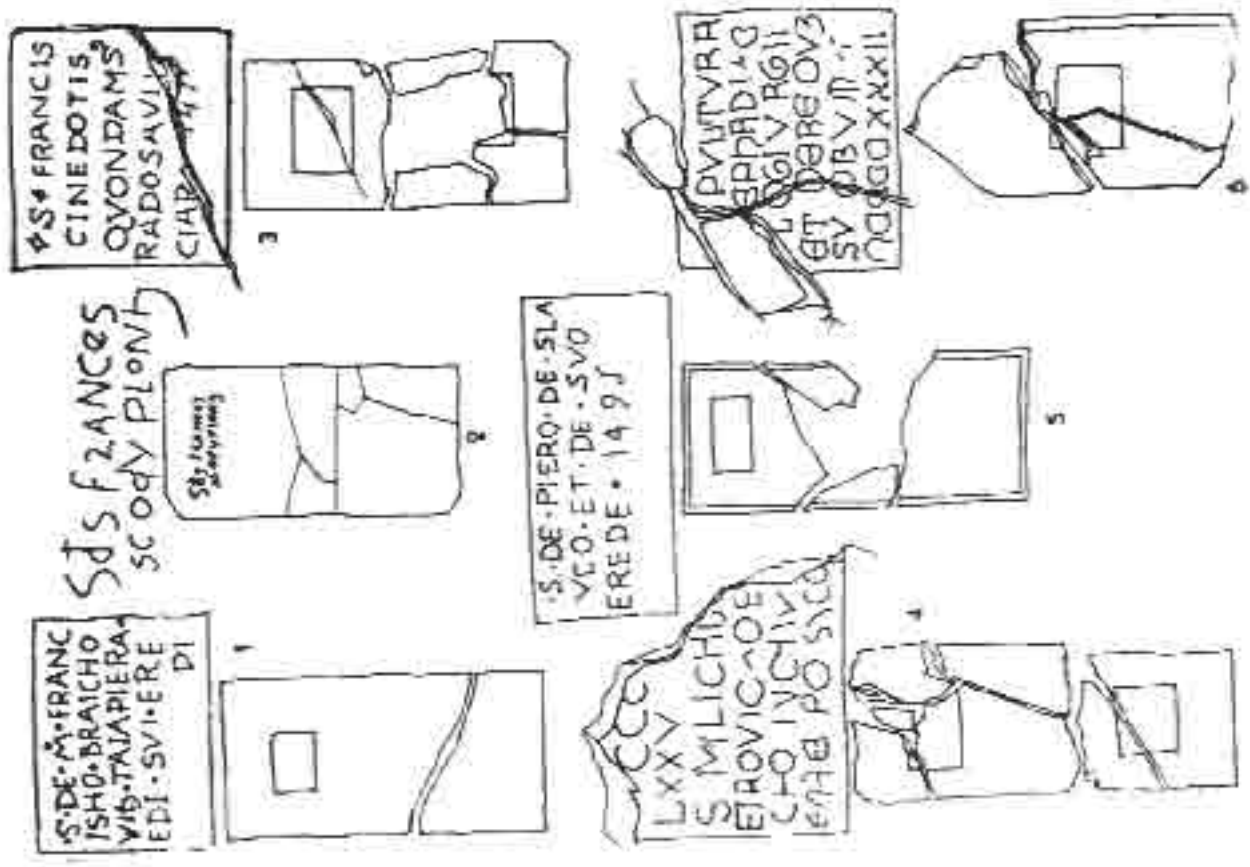
The Franciscan monastery at Gurdić was perfectly preserved as it suffered neither the erosion by the natural elements nor human destruction nor any other inevitable changes that occur in the cemeteries during the centuries. This one was pulled down in an extremely short time and the remains were instantly covered with a layer of soil so that they were preserved in the best way till our time. As neither in Kotor nor anywhere in the Bay of Kotor a cemetery was kept in that way, it spontaneously got the name Campo santo of Kotor. At the objection that it could be the name of the city cemetery of Kotor, the author points to the fact that there is no evidence of any communal cemetery (or the site which was used as one) since the citizens were buried around the churches or in them. That name was applied to the Franciscan Monastery cemetery in the dispute between the Venetian sanitary authorities and the curate of St Luke's Church in Kotor on the occasion of the removing of the orthodox cemetery by that church. There is a document dating from 1778 according to which «only the soldiers who died in the town, convicts and tramps were buried at Campo santo by the Gate of Gurdić». Obviously the memory of the large cemetery at Gurdić with the tombstones dating from the thirteenth to the mid-seventeenth century was not wiped out a century later.

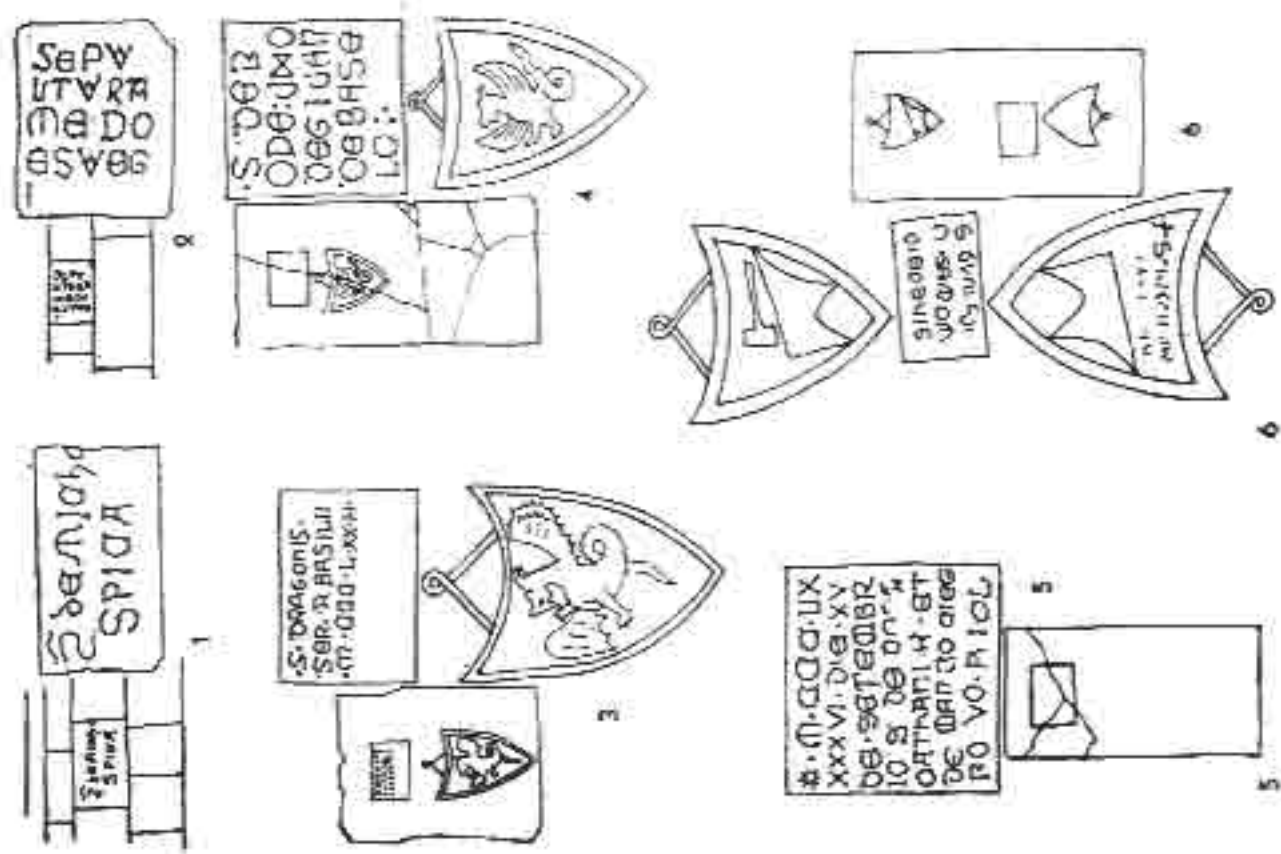
Kotor, Franjevački manastir. Izgled manastirskog kompleksa prije rušenja 1657. godine na crtežu Pjera Martijea (Pierre Martier) iz Amsterdama

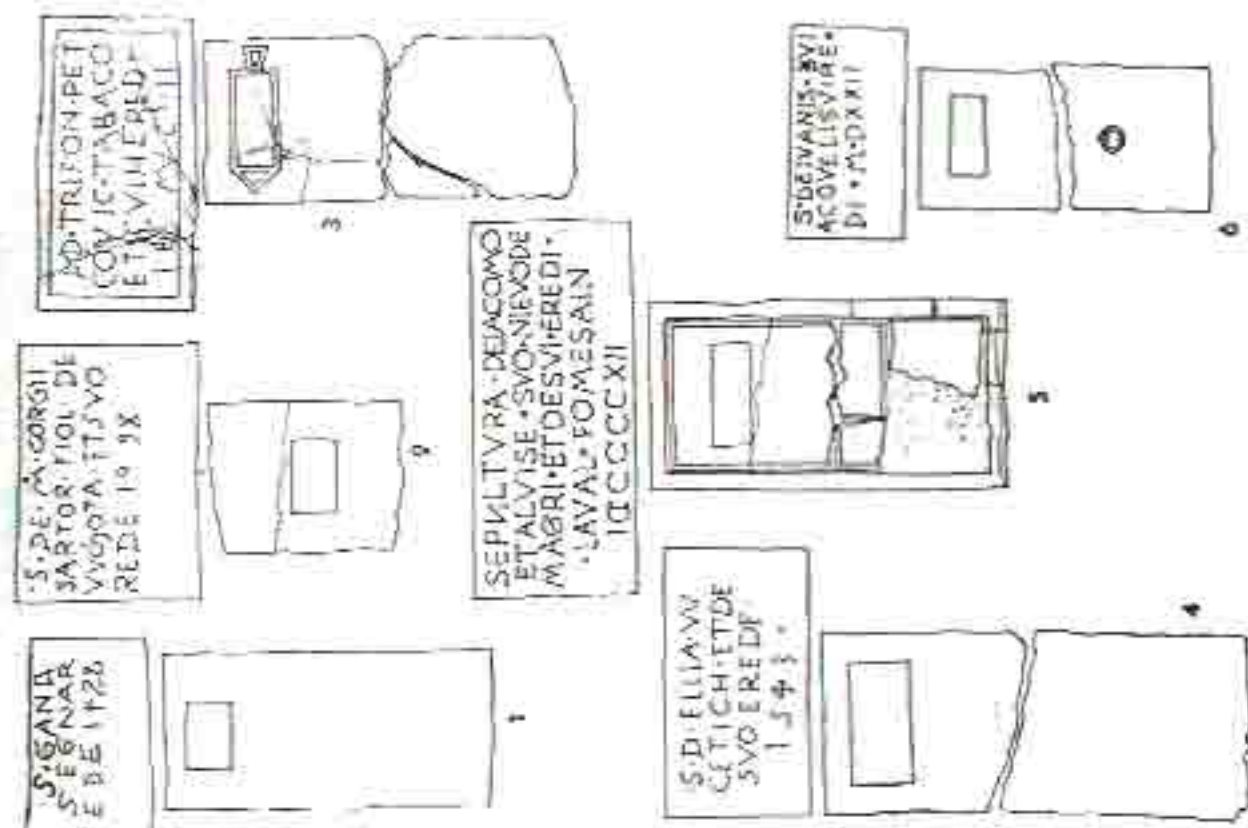
Tab. I — Kotor, franjevački manastir. Plan grobnica.

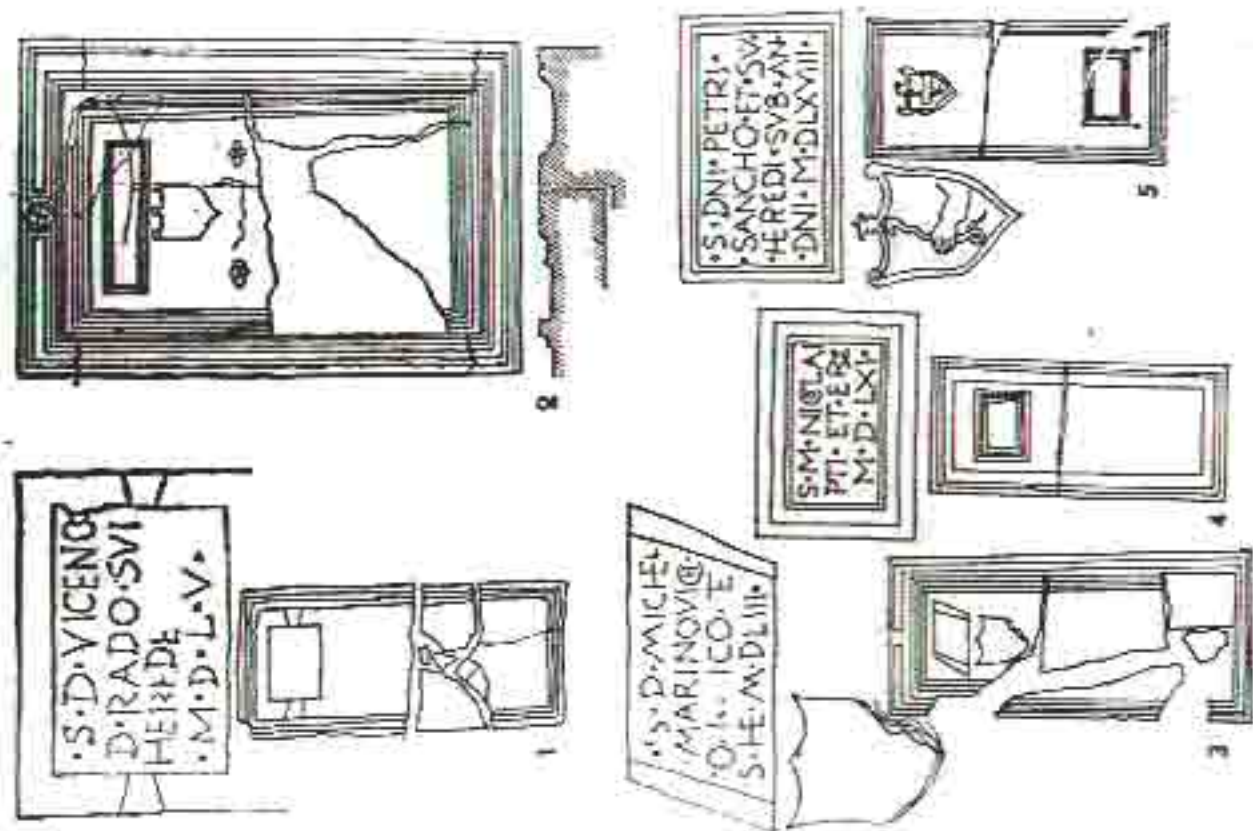
Tab. 11, 2 — Kotor, franjevački manastir. Natpisi na nadgrobnim pločama grobnica br. 53, 102, 44, 44a, 45, 9

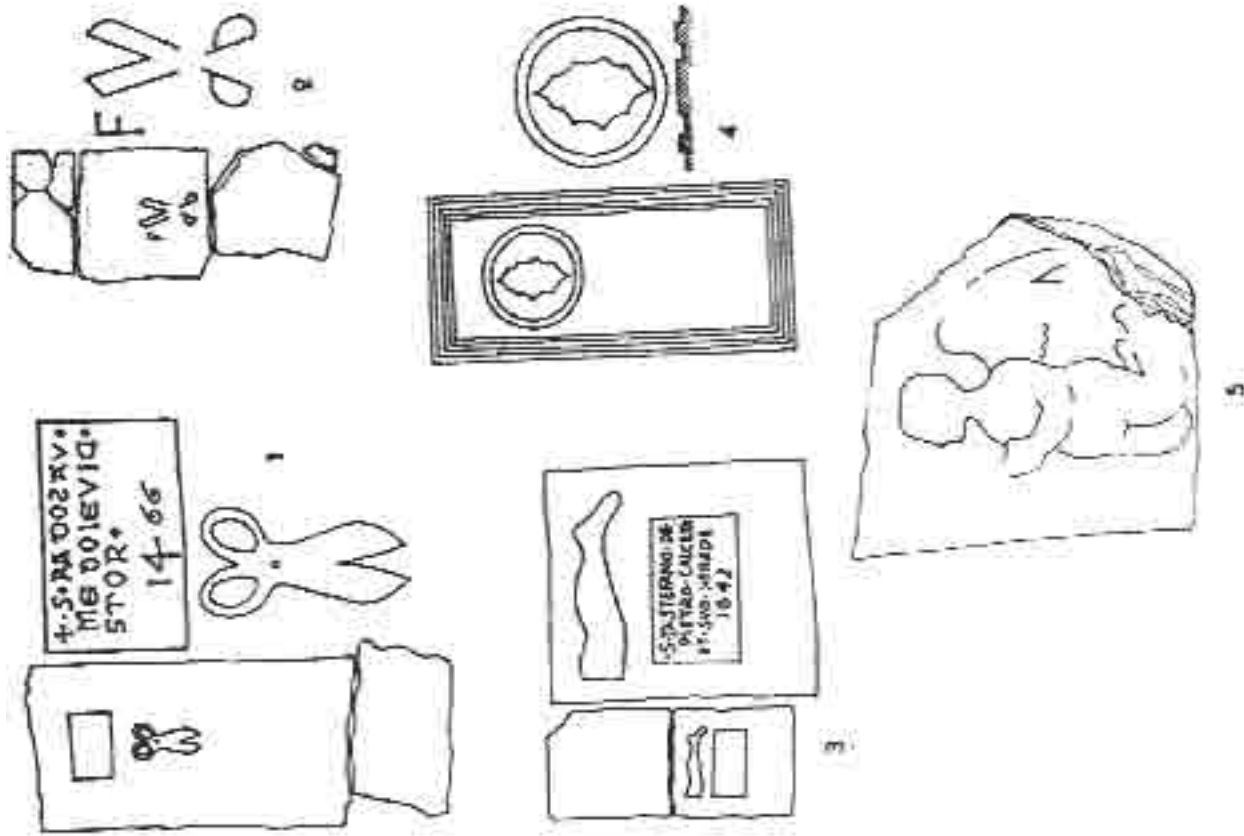
Tab. 11, 1 — Kotor, franjevački manastir. Natpisi na nadgrobnim pločama grobnica br. 106, 50, 146, 103, 150, 151

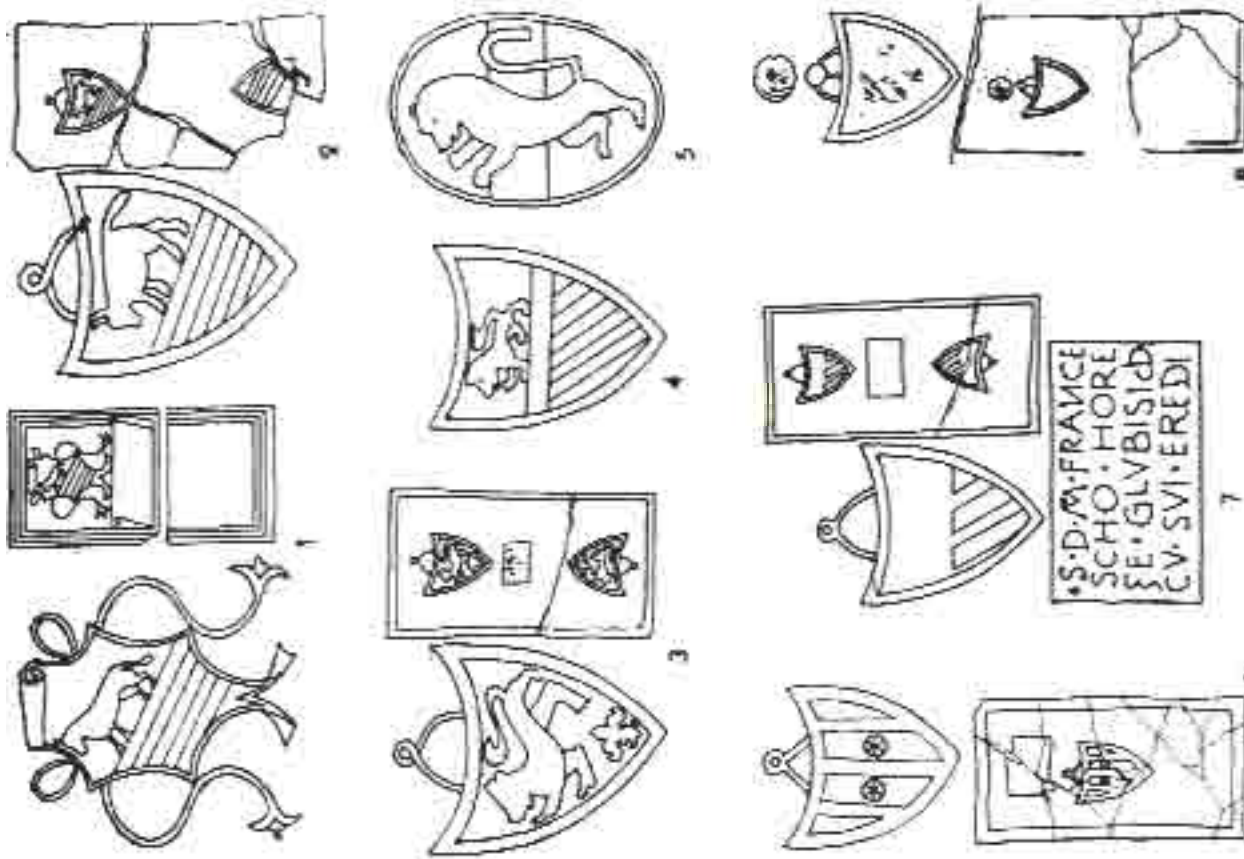
Tab. III, 1 — Kotor, franjevački manastir. Natpisi
na nadgrobnim pločama grobnica br. 190, 107,
109, 113, 110, 120

Tab. III, 2 — Kotor, franjevački manastir. Natpisi
na nadgrobnim pločama grobnica br. 39,
42, 104, 56, 101

Tab. IV, 2 — Kotor, franjevački manastir. Natpisi i amblemi na nadgrobnim pločama grobnica br. 193, 143, 100, 119, 134

Tab. IV, 1 — Kotor, franjevački manastir. Grbovi na nadgrobnim pločama grobnica br. 5, 178, 22, 26, 141, na ploči u Lapidarijumu (br. 4) i na bedemu kod Gurlića (br. 5) i natpis na nadgrobnoj ploči grobnice br. 153

Tab. V, 1 — Kotor, franjevački manastir. Grobnica br. 38,
poslije otkopavanja

Tab. V, 2 — Kotor, franjevački manastir. Grb na nadgrobnoj
ploči grobnice br. 5

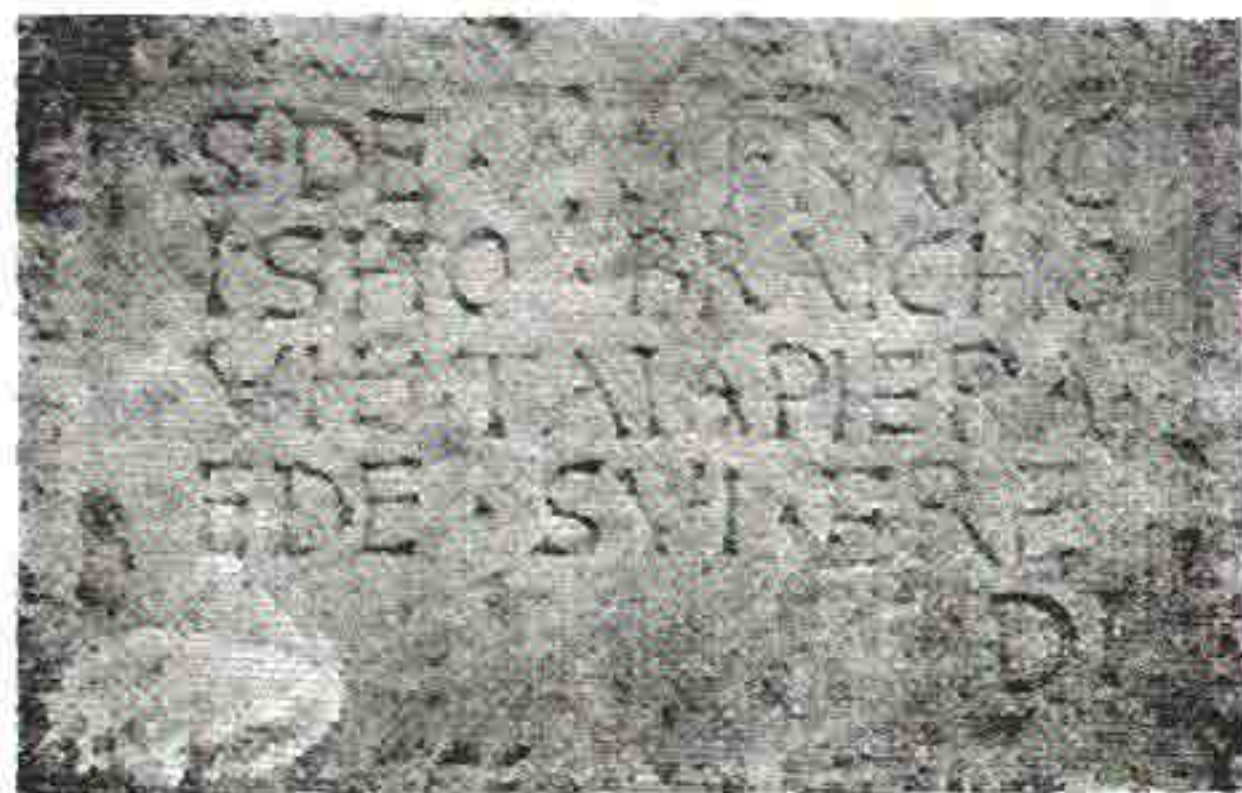
Tab. VI, 1 — Kotor, franjevački manastir. Natpis na nadgrobnjoj ploči grobnice br. 106

Tab. VI, 2 — Kotor, franjevački manastir. Natpis na nadgrobnjoj ploči grobnice br. 39

Tab. IX. 1 — Kotor, franjevački manastir. Natpis na nadgrobnoj ploči grobnice br. 44

Tab. IX. 2 — Kotor, franjevački manastir. Natpis na nadgrobnoj ploči grobnice br. 53

Tab. VIII, 1 — Kotor, franje-
vački manastir. Natpis na
nadgrobnoj ploči grobnice
br. 50

Tab. VIII, 2 — Kotor, franje-
vački manastir. Natpis i grb
na nadgrobnoj ploči grobnice
br. 146

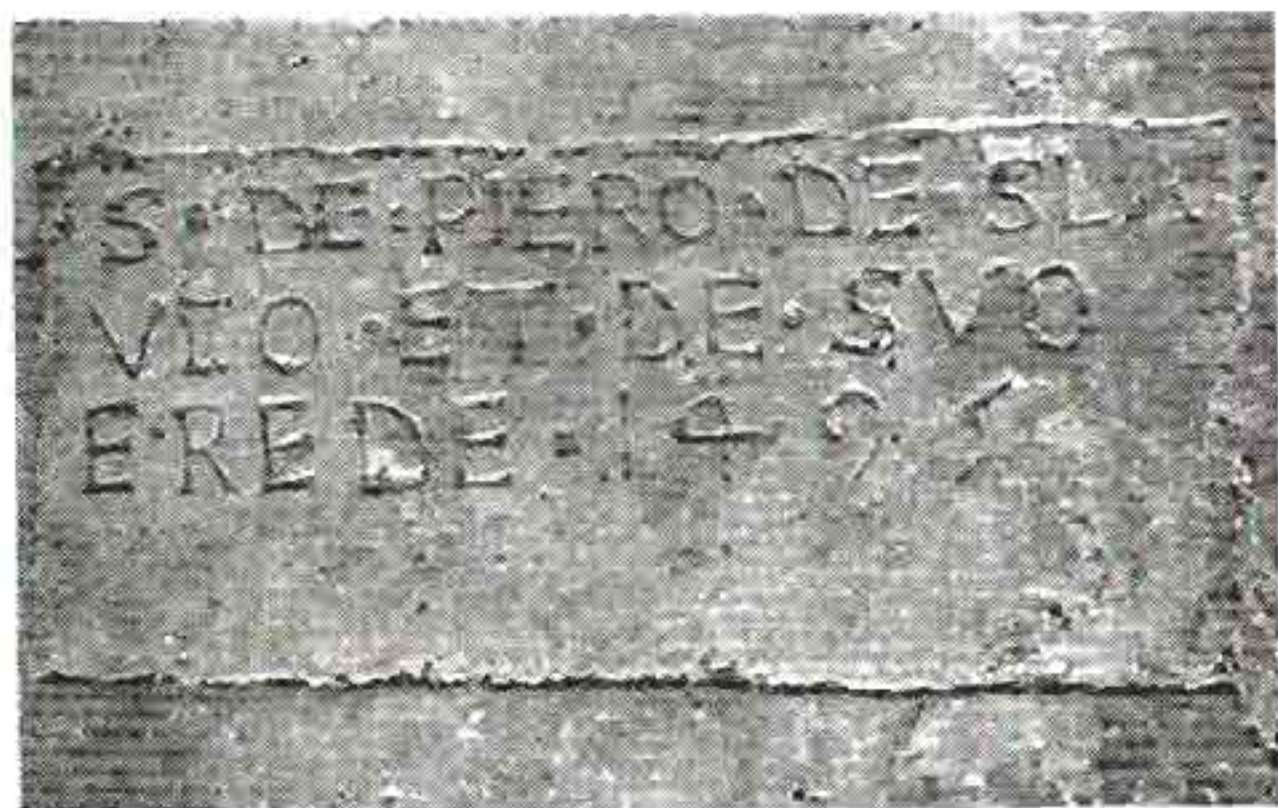

Tab. IX, 1 — Kotor, franje-
vački manastir, Grb na nad-
grobnjoj ploči grobnice br. 22

Tab. IX, 2 — Kotor, franje-
vački manastir, Natpis na
nadgrobnjoj ploči grobnice
br. 178

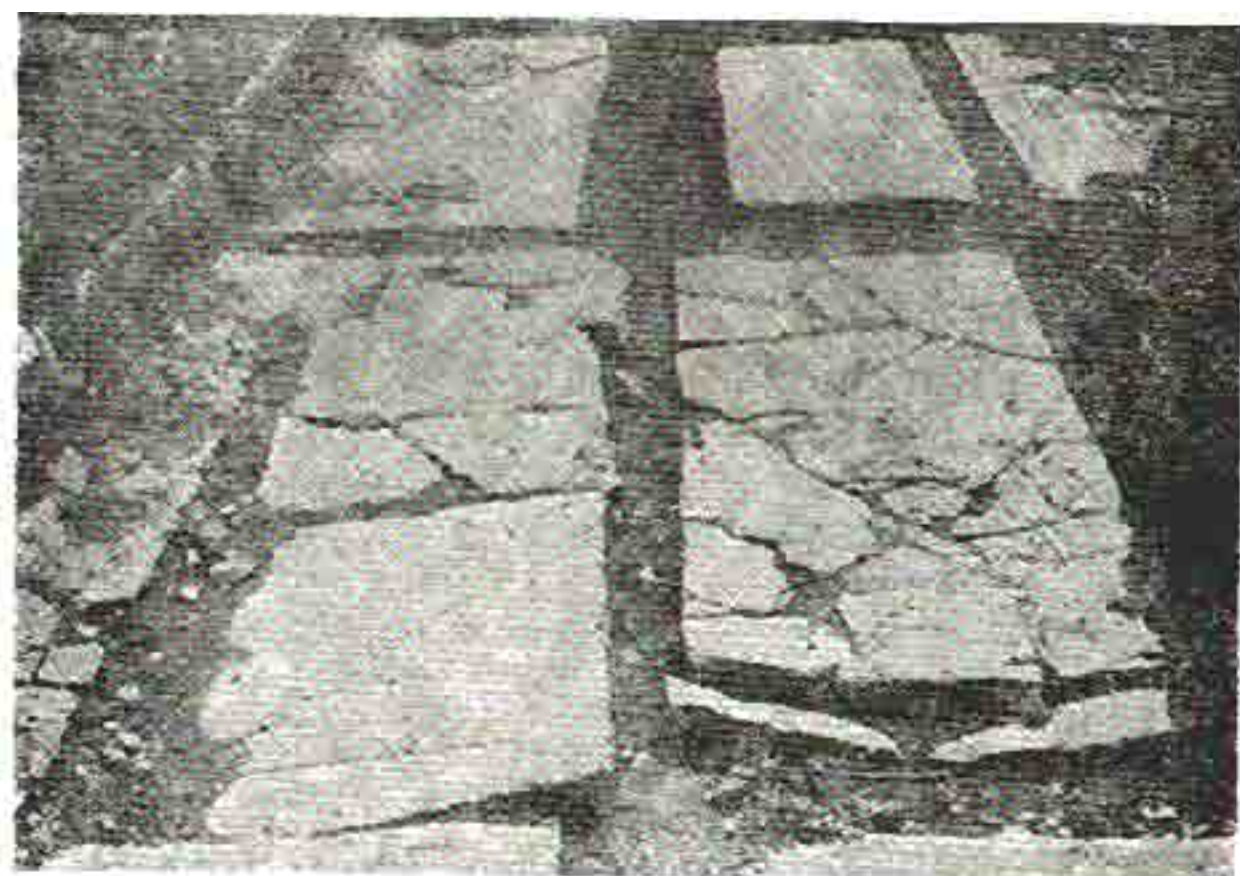

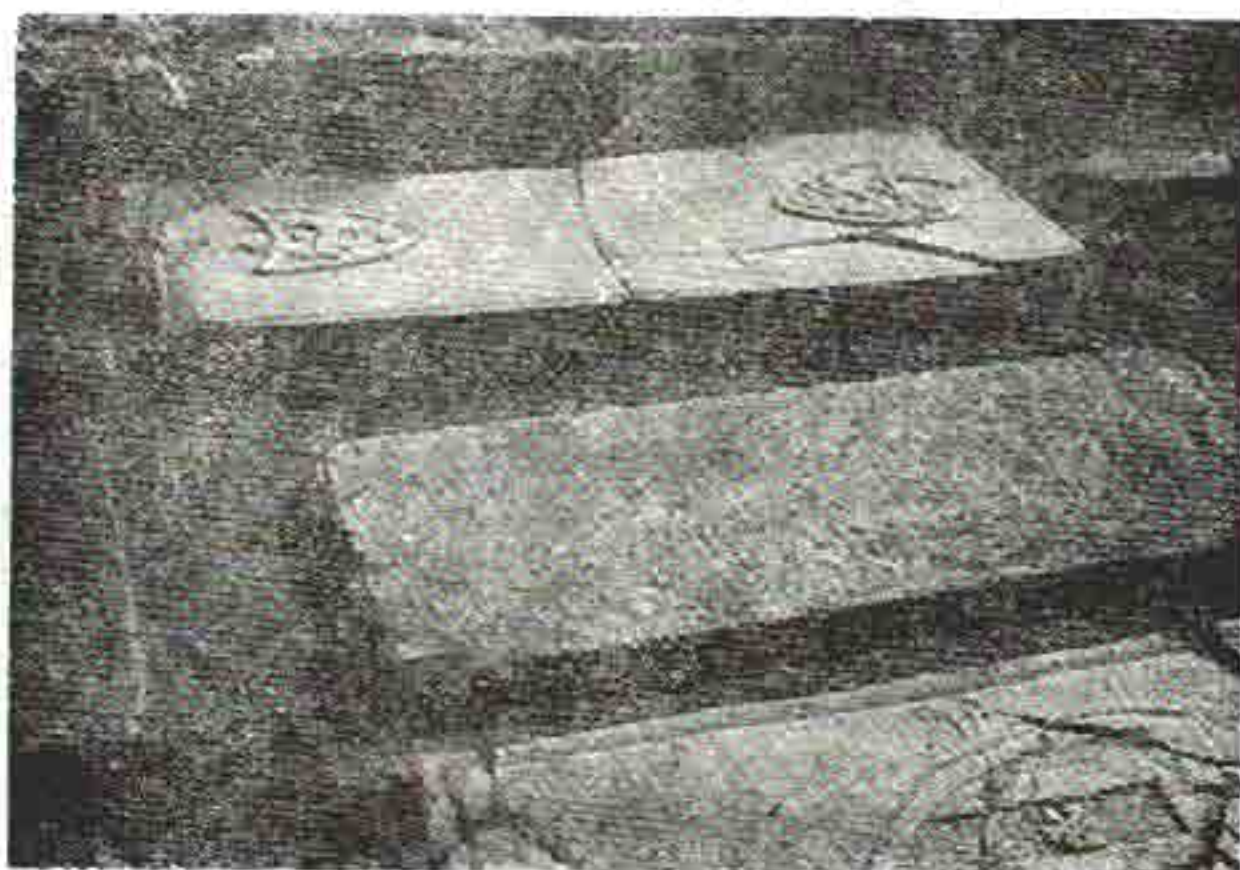
Tab. X. 1 — Kotor, franjevački manastir. Natpis na nadgrobnoj ploči grobnice br. 45

Tab. X. 2 — Kotor, franjevački manastir. Natpis na nadgrobnoj ploči grobnice br. 113

Tab. XI, 1 — Kotor, Franjevački manastir,
Grobnice br. 22, 25, 26, 28 i 27 poslije otkopavanja

Tab. XI, 2 — Kotor, Franjevački manastir,
Grobnice br. 22, 25 i 26 poslije konzervacije